

PATUKUSTUTUSKIRJAST, ARMULAUALEIVAST JA LAADAST

aablat, oblaat, laat

JÜRI VIKBERG

Eesti vaimuliku kultuuri sõnavara ja selle päritolu on keeleteadlastel paelunud pikemat aega. Selgitatud on mitmesuunalisi laenusuhteid, tuvastatud on nii kristlikku uskussõnavara (*kabel, kirik, klooster, köster, munk, nunn, pagan, papp, paradisi, preester, rist, ristima, sant, viiruk* jpm) kui ka selle tulekuteid (nt Loorits 1962; Liin 1964; Ariste 1972; Kivimäe 1987; Raag 1987, 1988; Raag, Vanags 2010; Viitso 2006; Ross, Soosaar 2007; Võõbus 2009; Tarvel 1998, 2013). Jumalakartlikku eluviisi järgima ning pattudest hoiduma pidid ristirahvaks saanud eestlasedki. Leevendamaks koguduseliikmete hingepiinu ning andmaks neile võimalust meelt parandada, kuulub (katoliku) kirikuelu juurde piht kui meelearanduse sakrament, pattude ülestunnistamine vaimulikule ning siiras kahetsemine. Eesti keeles kajastavad seda vanad alamsaksa laensõnad *piht* (< kask *bichte* 'Beichte') ja *pihtima* (< *bichten* 'beichten'), nagu ka osalised tõlkelaenud *pihiisa* (< *bicht-vader* 'Beichtvater'), *pihikamber* (< *bicht-kammer* 'Beichtkammer'), *pihitool* (< *bicht-stól* 'Beichtstuhl') jt. Need sõnad on meie keelde ilmunud kindlasti enne luterlikku usupuhanust, tõenäoliselt XIV–XV sajandil.

Nii mõnigi termin esineb eesti keeles tänapäevani võõrsõna kujul (nt *indulgents, hostia, monstrants, oblaat*), mille tähendus ja lähtekeel on teada (< lad *indulgentia, hostia, monstrantia, oblatus*) ning üldjuhul sellest teadmisest ka piisab. Alljärgnevas käsitletakse mõne katoliku kiriku ajal eesti keelde ilmunud mõiste – patukustutuskirja ja armulaualeiva – sõnavasteid (*indulgents, aablat, oblaat*) ja nendega seotud tähendusniikeid pärast luterlikku usureformi.

Aablat. Wiedemanni sõnaraamatut lehitsedes torkab silma sõna *aablat* (Wiedemann 1869, veerg 65: *āblat, āblati* (d.) 'Oblate'), Tartu-murdeliseks (d. = dörptsch) märgitud sõna, mille saksa vaste *Oblate* seostub meie kirjakeeles võõrsõnaga *oblaat* 'armulaualeivake' (VSL). *Oblaat* on tuttav kõigile armulaualistele. Tegu on püha altariskramendiga, Kristuse ihu ja verega, mida kristlastele jagatakse armulaualeiva ja veini kujul, Martin Lutheri sõnutsi „Armulaud on meile seatud igapäevaseks karjamaaks ja toiduks, et meie usk ei väsiks ega nõrkeks” (Meie Kirik 2010). Nüüdseks juba ammu arhaisemide

hulka kuuluva *aablat*-sõna esmaesinemuse leiame *afflate* kujul Georg Mülleri 15. jutlusest (11. XI 1603), kus sõna tähenduseks pole aga mitte 'armulaualeib', vaid 'indulgents', mis seostub pattude kustutamise (Müller 2007: 368–369). Tõenäoliselt ilmus laensõna eesti keelde juba enne Mülleri, XV–XVI sajandil.

Indulgents. Katoliku kirikus on pattude andeksandmise kõrval võimalik neid ka kustutada, st kustutada patuteole järgnevat karistust kahetsuse ning kahetsustegude kaudu. Kirik arvas võimaliku olevat patustele, kes oma tegusid kahetsesid ja meelemuutust töotasid, püha- ja vagameeste heategude arvel armu jagada. Selleks hakati XI sajandil paavsti nimel müütama patukaristuse kustutamise kirju ehk indulgentse. XIII sajandil, kui ristisõdadeks vajati terveid uusi sõdalasvägesid, laiendas paavst patukustutuse kõigile ristisõdijatele ning indulgents sai lisatähenduseks 'ajalike pattude kustutamine heade tegude täidesaatmisega' (s.v. *Ablaß*: Kluge 2002: 4; EWD: 5). Heade tegudena läksidki arvesse kas raha(annetus) või kirikule osutatud teened (nt osalemine palverännakul või ristisõjas) (ENE 3: 619). Patukustutuskirjade müügist kujunes kirikule oluline tuluallikas ning XVI sajandiks oli indulgentsidest saanud eeskätt rahateenimise vahend.¹ Nende ostmisega pidi lunastatama nii veel tegemata patte kui ka isegi juba surnud inimeste patte. Indulgentsidega äritsemisest sai üks reformatsiooni ajendeid, kui Martin Luther selle 1517. aastal otsesõnu hukka mõistis (Altof 1987: 57).

Indulgentside müüki reformiti seejärel Trento kirikukogul ning paavst Paulus III allutas selle kardinalidest järelevalvajate hoole alla. 1567. aastal kaotas paavst Pius V võimalused indulgentsidega rahalist kasumit teenida, seevastu indulgentside jagamine usklikele on katoliku kirikule iseloomulik tänini (Indulgents 2014).

Saksa ja eesti vasted. XIII sajandil said ka eestlastest roomakatoliiklased. Et sinne vaimulik ja ilmalik võim kasutasid ladina ja ka alamsaksa keelt, tulid uued kristlikud terminid meile nendest keeltest. Ladina *indulgentia* 'leebus, lahkus, arm(ulikkus)' sai vanaülemsaksa keeles vaste *ablāz* juba IX sajandil. XI sajandiks olid nii keskülemsaksa *abelāz* kui ka keskalamssaksa

¹ Luterlase vaatevinklist on tagantjärele selliseid õndsaks saamise püüdlusi narruseks nimetanud Georg Müller oma 20. juulil 1604 peetud jutluses: „Ißerranes se Paweste all, omat ned Inimeße Lapset moñesarnatze kombe ninck Teh otznuth, [---] Moñikat omat muhdsarnast kecky mängku mottelnuth ninck sisse sædnuth, kuý sæl omat, se Henge Meß, ný monda Peñikohrma sest vhest Liñast se töýse Liña sisse, se Kurratý Afflate ninck Toiwutuße prast ioxnuth. [---] Moñikadt omat nente Mukade hæ Töh suhre Raha kz heñese pohle ostnuth; Moñikadt omat hend nente Mukade Kappide kz lascknuth maha mattada, sesama on keick seprast sündinuth, eth næmat omat mottelnuth, eth næmat se lebbý tachtsit Jumala iure tulla.” (‘Eriti paavsti ajal on inimlapsed mitmesugust viisi ning teed otsinud, [---] Mõned on muusugust narrust välja mõelnud ja sisse seadnud, nagu näiteks hingemissa, jooksnud kuradi indulgentside ning töötuse pärast mitu penikoormat ühest linnast teise. [---] Mõned on munkade head teod suure rahaga endale ostnud. Mõned on end mungarüüdega lasknud maha matta. Kõik see on sündinud sellepärast, et nad on mõelnud, et nad seeläbi Jumala juurde tulevad.’) (Müller 2007: 394–395). Paar aastat hiljem, 22. augustil 1606 peetud jutluses on ta otsesõnu hukka mõistnud dominikaanlase Johann Tetzeli (1460–1519), „...q Vnuorschamta geleret, eth lebbý se Raha Andmeße, kuý kz tæma hellisemeße lebbý, piddi nente Inimeste Henget, sest Pörgku Tulle iergkmeBest erlöset werden.” (‘kes häbenematult õpetas, et inimeste hinged lunastatakse põrgutulest raha andmise ning raha kõlina läbi.’) (Müller 2007: 684–685).

ablâte, *aflât* käibel tähenduses 'ajalike pattude andeksand' ja XIII sajandil laienes uusülemsaksa *Ablaß* tähenduseks 'ajalike pattude kustutamine heade tegude täidesaatmisega' (Kluge 2002: 4; EWD: 5). Keskalamsaksa *ablâte*, *aflât* olid need sõnakujud, mida pruugiti ka Vana-Liivimaal.

Eestikeelses tekstis on indulgentsi mõiste registreeritud XVII sajandi alguses, nimelt alamsaksa keelest pärit laensõna *afflate* ('indulgents') kujul Georg Mülleri jutluses (käsikirjas 1603; trükisõnas Reiman 1891 ja Müller 2007). See pidi siinmail tuttavaks saanud olema küll märksa varem, sest indulgentsidega kauaaegse kauplemise käigus oli alamsaksa *aflât* 'indulgents' mugandatud eesti keeles *laat*-sõnaks. XV sajandiks oli indulgentside müütamine Vana-Liivimaal kirikute juures kirikupühadel juba sedavõrd üldistunud, et 1437. aastal pidas Riia peapiiskop Henning Scharpenberg vajalikuks keelustada pidulikel päevadel pühades kohtades kauplemine sootuks (Kala 1992: 2253). Keeld paraku ei mõjunud. Nagu palju hilisemast Balthasar Russowi kroonikast (1584) ilmneb, käidi suviti usinalt ikka kõikidel kirikulaatadel, kusjuures tähtsamateks laadapäevadeks olid 29. juuni (apostlite päev), 8. september (Maarja sündimise päev) ja 1. november (kõigi pühakute päev) (Russow 1993: 86–87). Pärast reformatsiooni, kui indulgentside müük viimaks lõpetati, jäi *laat*-sõna käibele kirikupühadega seotud kauplemispäevade tähistamiseks.

Kiriku juures peeti keskajal laatasad harilikult vastava kiriku kaitsepühaku mälestuspäeval või muu tähtsama kirikupüha aegu. Laadapidamisele oli oluline kiriku kaitse, mis suurendas kauplemise turvalisust (Anepaio 1996: 8). Nagu ilmneb Heinrich Gösekeni sõnaraamatust (1660), tähendas XVII sajandil *kircko-pehw* 'kirikupäev' nii aastalaata (*Jahr marckt*) kui ka jumalateenistust (*Kirch-Mes*) (Göseken 2010: 414).

Seega andsid alamsaksa *ablâte*, *aflât* 'indulgents' eesti keelde nii rahva sekka levinud laensõna *laat* 'indulgentside müük kiriku juures kirikupühadel' (Raun 1982: 67; Anepaio 1996: 8; Troska 1998: 236) kui ka kirikumeeste erialasõna *afflate* 'indulgents'. *Laat*-sõna esialgne tähendus sai hiljem avarama sisu: 'indulgentside müük kiriku juures kirikupühadel' → 'kaubitsemispäev kiriku juures' → 'kaubitsemispäev kaubitsemiskohas'. Ka *afflate*-sõna kuju ning tähendus teisesid, kui indulgentside müük meie aladel lõppes, *ablat* ~ *aablat* hakkas tähistama armulaualeivakest, oblaati: vrd *ablat* (Hupel 1780: 439), *āblat* (Wiedemann 1869: 65, 1973: 59). Seejärel kaob *aablat*-sõna trüki- allikaist.

Eesti murdeandmete järgi on *laat*-sõna levinud üle maa kui kindlas kohas perioodiliselt peetav turg (EMS IV: 773). Laadale iseloomuliku hääleka melu tõttu on hakatud ka (naiste) jutuvada või vaidlemislärmi nimetama laadaks või laadapidamiseks.

Naaberkeeled. Eesti keelde jõudnud alamsaksa laensõnadele tuleb võrdluseks kõrvale võtta ka nende vasted läti ja liivi keeles, sest sageli näikse tegu olnud sama laenuallika või vahendajakeelega. Alamsaksa *aflâte* 'indulgents' mugandati eesti keeles, nagu mainitud, kauplemisega seotud *laat*-sõnaks. Asjaolu, et kunagine indulgentsidega kauplemine toimus kirikute juures, kajastub näiteks liivi keeles, kus *lōt* on säilitanud tähenduse 'jumalateenistus' (Kettunen 1938: 205; LELS 2012: 174). Läti keeles on *aplāts*-sõna tähenduseks nii 'armulaud' kui ka 'laat' ('Abendmahl; Jahrmarkt') (Schwers 1953: 1). Niisiis on kunagisest indulgentside müügist kirikute juures säilitanud eesti keel selle

majandusliku aspekti (*laat* 'turg, ost-müük') ja liivi keel selle vaimuliku külje (*lōt* 'jumalateenistus'), läti keeles on säilinud aga mõlemad (*aplāts* 'turg, aastalaat; armulaud').² Mälestus katoliku usu ajast peegeldub veel ka soome keeles, kus mitmuslik *messut* tähistab suurt turgu, laata ('markkinat, myyjäiset'), ainsuslik *messu* on aga käibel missa tähenduses (SSA 2: 162).

Laadad ei tähendanud katoliku ajal kindlasti mitte üksnes kaubatehinguid, vaid sellega liitus ka pidusem pool. Isegi veel Wiedemanni sõnaraamatus registreeritud *kiriko āblati-pāiw* ('Kirchweih') osutab kirikupühale (Wiedemann 1869: 65, 1973: 59) ning laada ühitamisele kirikupühaga. Sedasama väljendab saksa *Kirchweih*, st kirikupühaga seotud laata ja rahvapidu ehk kirmest (EWD: 656–657).

Oblaat ja hostia. Neidki eesti keelde jõudnud termineid on vahendanud ladina ja saksa keel. Ristiusu algusaegadel ohvrialtarile toodud ande tähistanud ladina *hostia* ('ohvriloom; lepitusohver') sai IX sajandil eeskätt armulaualeiva tähenduse (VSL). Selle kõrval tuli kasutusele ladina *oblāte*-sõna 'annid misaohvri puhul' (< *oblatus*, verbi *offerre* 'pakkuma, ohvrianniks tooma' partitsiivvormist), mis jõudis XIII sajandil keskülemsaksa keelde (*oblāte*) tähenduses 'hostiana ulatatud armulaualeib' (Duden 7: 475). Kui alamsaksa asemel sai meiegi maal valitsevaks ülemsaksa (kirja)keel, ilmus eesti keeles *aablat*-sõna asemele *oblaat* (< sks *Oblate*) ning tähenduse 'patukustutuskiri' asemele 'armulaualeib'.

Kõrvutades armulaualeiva nimetusi *hostia* ning *oblaat*, jääb esialgu mulje, et tegu on sünonüümidega. Tähendus 'armulaualeib' on eesti keeles nii hostial kui ka oblaadil (VSL) ning *Hostie* ja *Oblate* tähendusvasteks saksa keeles on 'Abendmahlsbrot' (GFW: 305, 524). Hostia tähendust on isegi võidud avada oblaadi kaudu, see on 'oblaadikujuline armulaualeib' (Duden 7: 274). Tõsi küll, oblaadile on märgitud tähendusi rohkem, lisaks ka 'ilmikvend või -õde' (VSL; Sivers 1997: 60), 'õhuke küpsis' ja 'tempelmark' (GFW: 524), seevastu on *hostia*-sõna kasutus kauasem, ulatudes ristiusu algusaegadesse. Tollaste kultustoimingutega seoses oli ladina *hostia* esialgseks tähenduseks 'ohvriloom, lepitusohver' ja kui *hostia* võeti kristlikusse terminoloogiasse üle, sai sellest sümboolselt Kristuse ihu võrdkuju, kes ohvritallena inimeste patud jumala ees lunastas (Duden 7: 274).

Pikem seletus täpsustab, et „hostia on hapendamata [taignast] ümmarguse oblaadi kujuline pühitsetud armulaualeib, mida katoliiklastele ja luterlastele armulaual või konfirmeerimisel ulatatakse” (Duden 7: 274). Nii et kitsamas tähenduses – kui pühitsetud armulaualeib – on hostia ja oblaat sünonüümid. *Oblaadi* tähendus on aga aja jooksul laienenud, hõlmates ka juba mainitud küpsist, ilmikvenda või -õde jm, millega hostial pole mingit pistmist. Et *oblaadil* on kirikuringkondades kitsendavaks eritähenduseks 'veel mitte pühitsetud

² Selle kõrvale võib tuua teisegi näite. Enn Tarvel on viidanud ladina keele mõjule eesti *patrama*-sõna puhul (< *paternosterit lugema*) (Tarvel 2013: 139) ja ta tähelepanekut paistab kinnitavat Georg Mülleri 2. jutluses (28. XII 1600) sisalduv *Põha Patre siddes* ('meieisapalves') (Müller 2007: 100–101). Analoogilise jälje on säilitanud meie lõunanaabrite keeled, kus nii liivi *põjõrtõ* kui ka läti *pātarot* tähenduseks on 'palvetada' (LELS 2012: 251). Eesti *patrama*-sõnal ('vatrama, lobisema') on aga ilmne seos keskalamaksa *pateren*-sõnaga ('in monotone Weise viel sprechen') (Lübben 1888: 271; Raun 1982: 117). Arvatavasti on alamsaksa keel olnud (siingi) vahendajakeele rollis.

hostia', siis on arusaadav, kuidas võidakse saksa ilmalikus keeleruumis mõista tänapäeval *Oblate* all eeskätt just õhukest vahvlitaolist küpsist (Duden 7: 475). Hostia on alati pühitsetud armulaualeib, oblaat võib olla ka õhuke vahvlitükk (pühitsemata) küpsis.

Eesti kirjakeeles on sõna registreeritud alates 1660. aastast, vrd *oblatit* 'Oblat/Eysenkuche' (Göseken 2010: 534), *oblat*, *ablat* 'Oblate' (Hupel 1780: 439), *oblät* 'Oblate' (Wiedemann 1869: 771), *oblaat* 'armulaualeib' (ÕS 1980: 470). Rahvakeelde pole aga levinud ei *aablat* ega *oblaat*, armulaualeiva tähenduses on murdekeelest registreeritud *armuleib* Han Aud Ris Kod Hls ja *armuleib* VNg (EKI MK).

Torkab silma, et *oblaat*-sõna hakati juba varakult eesti keelde tõlkima. Gösekeni sõnastikus (1660) leiduvad *Raud kohck*, *Raud watz* 'Oblate, Eysenkuche', *oppri watz* 'Oppfer kuchen' (Göseken 2010: 535, 591, 592), Hupelil esinevad *oblat*, *ablat*, *Jummala armo leib* r., d. 'Oblaten zum Abendmahl' (Hupel 1780: 165) ja Wiedemannil (1893) *altari-*, *armu-*, *jumala-armu-*, *kiriku-leib*, *püha leib* 'Oblate' (Wiedemann 1973: 482). Tundub usutav, et reformeeritud usule üleminek ei toimunud kiiresti (arvestades mh ka rekatoliseerimist Poola ajal) ning et iseloomulik oli mõlema usutunnistuse aastakümnetepikkune koosseksisteerimine, enne kui evangeelne usutunnistus lõplikult peale jäi (Kivimäe 1987: 34). XVI–XVII sajandil võisid olla nii *aablat* kui ka *oblaat* eesti keeles käibel mõlemad, lisaks *oblaadi* tõlkevasted, mida mainib Gösekeni sõnaraamat. Indulgentsid jäid käibelt ära ning *aablat*-sõna muutus tarbetuks, aga Hupelil (1780) esinevad hostia tähenduses nii *ablat* kui ka *oblat*. Eesti *oblaat* pärineb ülemsaksa *Oblate*-sõnast ('aus Mehl und Wasser gebackene Scheibe': küsks *oblät(e)* < lad *oblate* (hostia) 'dargebrachtenes Abendsmahlbrot' (Kluge 2002: 664).

Gösekeni registreeritud *raudkook* ja *raudvats[k]* ('Eysenkuche') viitavad oblaatide raudade vahel küpsetamisele (nagu vahvlite puhul), tegu on tõlke-laenuga saksa keelest, vrd saksa *Eisenkuchen* 'placentula inter ferra valida cocta' (Grimm III: 372). Ka *vahvli*-sõna on eesti keelde laenatud (ülem)saksa keelest.

Murraku- ja keelelühendid

Audru, **Hanila**; **Hls** = Halliste; **kaksks** = keskalamsaksa; **küsks** = keskülemsaksa; **Kodavere**; **lad** = ladina; **Risti**; **sks** = saksa; **VNg** = Viru-Nigula.

Allikad

EKI MK = Eesti Keele Instituudi murdekartoteek.

Kirjandus

- Altof, Kaja 1987. Vaesed koolipoisid Tallinnas XVI sajandi teisel poolel. – Religiooni ja ateismi ajaloo Eestis. Artiklite kogumik III. Koost Jüri Kivimäe. Tallinn: Eesti Raamat, lk 57–91.
- Anepaio, Terje 1996. Laat – see ilmarahva pulm. Tartu linna ja maakonna laadad 1920–1940. (Studia ethnologica 2.) Ajaloo Instituut. Tartu: Atlex.
- Ariste, Paul 1972. Das Niederdeutsche im Estnischen. – Советское финно-угроведение, kd VIII, nr 2, lk 91–98.
- Duden 7 = Duden. Kd 7. Etymologie. Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache. Mannheim–Wien–Zürich: Dudenverlag, 1963.
- EMS IV = Eesti murrete sõnaraamat. Kd IV (K–L). Toim Anu Haak, Evi Juhkam, Mari-Liis Kalvik, Piret Norvik, Vilja Oja, Jüri Viikberg. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 2004–2008.
- ENE 3 = Eesti Nõukogude Entsüklopeedia. Kd 3 (FILM–ISSÕ). Tallinn: Valgus, 1988.
- EWD = Etymologisches Wörterbuch des Deutschen. Erarbeitet unter der Leitung von Wolfgang Pfeifer. 8. Auflage. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2005.
- GFW = Großes Fremdwörterbuch. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1977.
- Grimm III = Jacob Grimm, Wilhelm Grimm, Deutsches Wörterbuch. Kd III (E–Forsche). Leipzig: Verlag von S. Hirzei, 1862.
- Göseken, Heinrich 1660. Manuctio ad Linguam Oesthonicam. Anführung zur Öhstnischen Sprache. Reval: Adolph Simon.
- Göseken 2010 = Valve-Liivi Kingisepp, Kristel Ress, Kai Tafenau, Heinrich Gösekeni grammatika ja sõnastik 350. Tartu: Tartu Ülikool.
- Hupel, August Wilhelm 1780. Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte, den revalschen und den dörptschen; nebst einem vollständigen Wörterbuch. Riga–Leipzig: J. F. Hartknoch.
- Indulgents 2014 = <http://et.wikipedia.org/wiki/Indulgents> (28. VIII 2014).
- Kala, Tiina 1992. Keskaegse tallinlase pühaderingist. – Akadeemia, nr 11, lk 2243–2259.
- Kettunen, Lauri 1938. Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae V.) Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.
- Kivimäe, Jüri 1987. Luterliku reformatsiooni kultuurimõjud Eestis XVI sajandil. – Religiooni ja ateismi ajaloo Eestis. Artiklite kogumik III. Koost J. Kivimäe. Tallinn: Eesti Raamat, lk 33–56.
- Kluge, Friedrich 2002. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 24., durchgesehene und erweiterte Auflage, bearbeitet von Elmar Seebold. Berlin–New York: Walter de Gruyter.
- LELS = Tiit-Rein Viitso, Valts Ernštreits, Livõkiel-estikiel-leŕkiel sõnārõntõz. Liivi-eesiti-läti sõnaraamat. Libiešu-igauņu-latviešu vārdnīca. Tartu–Riga: Latviešu valodas aģentūra, Tartu Ülikool, 2012.
- Liin, Helgi 1964. Alamsaksa laensõnad eesti vanimas kirjakeeles. – Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 162. Tõid eesti filologia alalt I. Tartu, lk 32–74.
- Loorits, Oskar 1962. Zur christlichen Terminologie bei den Esten, Liven und Letten. – Issanda kiriku tööpõllul. Uppsala: Arostryck, lk 200–218.
- Lübben, August 1888. Mittelniederdeutsches Handwörterbuch von August Lübben. Nach dem Tode des Verfassers vollendet von Christoph Walther. Reprographischer Nachdruck. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1993.

- Meie Kirik 2010 = Armulaua katehhees. – Meie Kirik. Võrguteavik. Augsburgi Usutunnistuse Seltsi väljaanne. Pärnu 15. X 2010. http://www.meiekirik.ee/index.php?option=com_content&task=view&id=1467 (25. VIII 2014).
- Müller, Georg 2007. Jutuluseraamat. Koost Külli Habicht, Valve-Liivi Kingisepp, Jaak Peebo, Külli Prillop. (Eesti mõttelugu 78.) Tartu: Ilmamaa.
- Raag, Raimo 1987. Mittelniederdeutsche und skandinavische Lehnwörter im Estnischen und Livischen. – Sprachkontakt in der Hanse. Aspekte des Sprachausgleichs im Ostsee- und Nordseeraum. Akten des 7. Internationalen Symposiums über Sprachkontakt in Europa, Lübeck 1986. Hg. von P. Sture Ureland. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, lk 317–346.
- Raag, Raimo 1988. *Nunn, prilla, koka* ja teised. Eesti keele rootsi laensõnadest. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 655–664; nr 12, lk 725–732.
- Raag, Raimo, Vanags, Pēteris 2010. Die christliche Terminologie und die Verbreitung christlicher Personennamen im Estnischen und Lettischen im Zeitalter von Reformation und Konfessionalisierung. – Die baltischen Lande im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Livland, Estland, Ösel, Ingermanland, Kurland und Lettgallen. Stadt, Land und Konfession 1500–1721. Teil 2. (Katholisches Leben und Kirchenreform im Zeitalter der Glaubensspaltung 70.) Hg. von Matthias Asche, Werner Buchholtz, Anton Schindling unter Mitarbeit von Magnus von Hirschheydt. Münster: Aschendorff Verlag, lk 15–40.
- Raun, Alo 1982. Eesti keele etimoloogiline teatmik. Rooma–Toronto: Maarjamaa.
- Reiman, Villem 1891. Neununddreißig estnische Predigten von Georg Müller aus den Jahren 1600–1606. (Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat 15.) Dorpat.
- Ross, Kristiina, Soosaar, Sven-Erik 2007. Eesti vaimuliku kultuuri sõnavara kujunemisest: veel kord ristimisest. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 769–782.
- Russow, Balthasar 1993. Liivimaa kroonika. Tlk Dagmar Stock, Hermann Stock. Teine trükk. Tallinn: Hotger.
- Sehwers, Johannes 1953. Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen vornehmlich über den deutschen Einfluss im Lettischen. 2. Auflage. Berlin–Wiesbaden: Harrassowitz.
- Sivers, Fanny de 1997. Kristliku kultuuri sõnu prantsuse keeles. Tartu: Ilmamaa.
- SSA 2 = Suomen sanojen alkuperä. Kd 2 (L–P). Etymologinen sanakirja. Peatoim Ulla-Maija Kulonen. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62.) Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1995.
- Tarvel, Enn 1998. Mission und Glaubenswechsel in Estland und Livland im 11.–13. Jahrhundert aufgrund sprachlicher Quellen. – Rom und Byzanz im Norden. Mission und Glaubenswechsel im Ostseeraum während des 8.–14. Jahrhunderts. (Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse. Jahrgang 1997. Band 3. Teil 2.) Toim Michael Müller-Wille. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, lk 57–67.
- Tarvel, Enn 2013. Misjon ja usuvahetus Eestis ja Liivimaal 11.–13. sajandil keelaliste allikate põhjal. – Enn Tarvel, Ajalookimbatused. Toim Marten Seppel, Urmas Tõnisson. (Eesti mõttelugu 109.) Tartu: Ilmamaa, lk 136–144.
- Troska, Gea 1998. Laadad. – Eesti rahvakultuur. Koost ja toim Ants Viires, Elle Vunder. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 236–240.

- V i i t s o, Tiit-Rein 2006. *Pagan, põrgu ja papp*: kolm kristlikku terminit. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 894–902.
- VSL = Eduard Vääri, Richard Kleis, Johannes Silvet, Tiina Paet, Tuuli Rehemaa, Vöörsõnade leksikon. 8., põhjalikult ümber töötatud trükk. Peatoim Tiina Paet. Tallinn: Eesti Keele Instituut, Kirjastus Valgus, 2012.
- V õ õ b u s, Arthur 2009. Muinaseestlaste suhted kristlusega (1970). – Arthur Vööbus, Kummargil käsikirjade kohal. Koost Amar Annus, toim Urmas Tõnisson. (Eesti mõttelugu 86.) Tartu: Ilmamaa, lk 369–375.
- W i e d e m a n n, Ferdinand Johann 1869. Ehnstnisch-deutsches Wörterbuch. St.-Petersburg: Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- W i e d e m a n n, Ferdinand Johann 1973 [1893]. Estnisch-Deutsches Wörterbuch. Eesti-saksa sõnaraamat. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn: Valgus.
- ÕS 1980 = Õigekeelsussõnaraamat. Toim Rein Kull, Erich Raiet. Kolmas trükk. Tallinn: Valgus.

Letter of indulgence, communion wafer and fair: *aablat*, *oblaat*, *laat*

Keywords: Christian terminology, language contacts, cultural contacts, Low German loanwords, the Middle Ages in Estonia

The article reviews domestication of the concepts of and terms for 'letter of indulgence' and 'communion wafer' in the Estonian language. Etymological research of the word *oblaat* leads to the early Low German loanword *aablat* (*afflate* in old written Estonian) which denoted indulgence. As letters of indulgence were primarily sold near churches during religious holidays, the word *laat*, an abbreviated form of *afflate*, became gradually related chiefly to trade and acquired the meaning of a fair or fête. In the 16th century, at the time of the Reformation, letters of indulgence disappeared in Estonia, but fairs remained. In the dictionaries of both Wilhelm Hupel (1780) and Johann Ferdinand Wiedemann (1869) the equivalent of *aablat* is *oblaat* 'Oblate, Hostia'. Thus the meaning had changed and the term had come to denote communion wafer like in German. *Raud kohck* and *Raud watz[k]* ('Oblate/Eysenkuchen') in Heinrich Göseken's dictionary are examples of loanword adaptation in language use. It is interesting to note that these loan translations from German refer to the use of a baking device resembling waffle irons.

Jüri Viikberg (b. 1953), PhD, Institute of the Estonian Language, Senior Researcher, viikberg@eki.ee